

MÉSZÁROS ÁRPÁD - FÓTI JÁNOS

Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon

A Magyar Országgyűlés 1993. július 7-ei ülésnapján elfogadta a 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. E törvénynek - amellyel, hogy a kisebbségek jogait megfogalmazza - meg kellett határozni a törvény alanyait is, azaz a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Ezt ekképpen fogalmazza: „E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség (továbbiakban kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok, és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz tanúbizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségei érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.” A későbbiekben az idézett törvény 61. paragrafusában meghatározza a hatályba lépése időpontjában Magyarországon honos népcsoportnak minősülő kisebbségeket. Ezek szerint honos népcsoportnak minősül a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán kisebbség.

Történelmi áttekintés

A honos kisebbségek lélekszámának hosszú távú alakulásáról a népszámlálások rendelkeznek adatokkal. A magyar közigazgatás által szervezett népszámlálások 1880 óta tudakolják a lakosság anyanyelvét, 1941-től nemzetiségét is. Így ez az adatforrás alkalmas arra, hogy képet adjon százados időtávlatból is a kisebbségek létéről, lélekszámuk változásáról (1. táblázat).

A század eleji népszámlálások is jelzik, hogy a ma honosnak tekintett kisebbségek egy részének lélekszáma már akkor is elenyésző volt, s a lakosság közel felét kitevő magyar anyanyelvű népesség mellett elsősorban német, román és szlovák anyanyelvűek számosságát kell megemlíteni.

Magyarország első világháború előtti területén a magyar anyanyelvűek adták a lakoságnak mintegy 55 százalékát. A népesség valamivel több, mint 10 százalékát, közel 2 millió főt jelentettek a német anyanyelvűek, azonban szétszórtságuk miatt egységes nyelvterületet nem alkottak. Abszolút többségben csak Moson vármegyében voltak, s emellett egyes városokban mutatkozott meg jelentős koncentrációjuk. A szlovák kisebbség négy vármegyében - Árva, Trencsén, Liptó és Zólyom vármegyékben - a népesség 90 százalék körüli hányadát tette ki, és igen magas volt arányuk Bars, Pozsony, Sáros, Szepes, Turóc vármegyékben. Közel 3 milliós lélekszámukkal a népesség 16 százalékát adták a román anyanyelvűek, legmagasabb előfordulásuk aránya Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Arad, Fogaras, Hunyad, Kolozs, Krassó-Szörény, Szeben, Szilágy, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos vármegyékben. A fent említett kisebbségek mellett mintegy fél millió ruszin - elsősorban Máramarosban és Beregben -, ugyancsak mintegy fél millió szerb - elsősorban Torontál vármegyében - volt jelentős kisebbség. Közel 300 ezer horvát anyanyelvű lakost találtak az országban (bunjeváccal és sokáccal együtt), elsősorban Zala, Sopron vármegyékben. A szlovénok és vendek jelenléte elsősorban Vas és Zala vármegye egyes járásaira korlátozódott, lélekszámuk nem haladta meg a 80 ezer főt. Bolgárok és krassovánok elsősorban Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyékben laktak, lélekszámuk mintegy 23 ezer főre volt tehető. Külön említendő a közel 110 ezer főre tett cigány

anyanyelvűek lélekszáma, akiknek ezen említett számossága már a korabeli kutatók kételkedését is kivívta. Az 1890. évi népszámlálás 91,611 cigány anyanyelvű lakost írt össze. Ezzel szemben az 1893. évi cigányösszeírás - ami a cigány származású népesség számbavételére irányult - lélekszámukat 274 940 főre tette. Nagyobb létszámú lengyel kisebbség a Galíciával határos vármegyékben volt található, lélekszámuk közel 40 ezer főre tehető. A ma honos kisebbségekből külön kiemelendő az örmények alacsony lélekszáma - 121 főt írtak össze csupán. Az 1880. évi népszámlálás alkalmával még 3 523 örmény anyanyelvűt tartottak számon, de már 1890-ben lélekszámuk alig haladta meg a 2 000 főt.

Külön említést érdemelnek a ma honos kisebbségnek nem tekintett, de a századfordulón még nagyobb számban az ország területén élő nem magyar anyanyelvűek csoportjai, így 1910-ben mintegy 29 ezer olasz anyanyelvű lakost írtak össze - elsősorban Fiume térségében, valamint több mint 31 ezer cseh és morva anyanyelvűt Krassó-Szörény és Temes vármegyékben, nagyobb ipartelepeken, városokban.

Az első világháborút követő területi elcsatolások következményeképpen a kisebb országterületen már a nemzetiségek előfordulása is más képet mutat. A korábban közel 3 millió román anyanyelvű népességből csak mintegy 24 ezer lakott az új határok között. Jelentősen csökkent a korábban majd 2 milliós szlovák lakosság lélekszáma is, arányuk a korábbi 11 százalék helyett alig 2 százalék (142 ezer fő) volt. A német ajkúak lélekszáma csökkent legkevésbé, a korábbi 1,9 millió főről mintegy 550 ezer főre. Így a németiség lett Magyarország legjelentősebb kisebbsége, a népesség 7 százalékát jelentették. A most nem említett kisebbségek egyike sem érte el a népesség 1 százalékát 1920-ban. 1920 után az egyes nemzetiségek lélekszámának folyamatos és fokozatos csökkenését tapasztaljuk, amely folyamatban két momentum játszott jelentős szerepet. A második világháborút követő úgynevezett „kitelepítések”, illetve a magyar-szlovák lakosság-csere. A fokozatos asszimilációs folyamatok, a második világháborút követő, említett etnikai beavatkozások, illetve spontán népességmozgási folyamatok azt eredményezték, hogy az első világháborút követő több mint félmillió németiség lélekszáma 1990-re 40 ezer fő alá csökkent. A 140 ezer fős szlovákság lélekszáma sem érte el a 13 ezer főt. Az első világháborút megelőzően több mint 100 ezres cigány anyanyelvű népesség a világháborút követően mintegy 7 ezer főre csökkent, majd az ezt követő fokozatos emelkedés után, 1990-ben a cigány anyanyelvű népesség lélekszáma megközelítette az 50 ezer főt, a cigány nemzetiségű népesség lélekszáma meghaladta a 140 ezer főt (2. táblázat).

A fenti jelentős és eltérő irányú népességmozgások következtében 1990-ben a magyarországi népesség 98,5 százalékát tették ki a magyar anyanyelvűek és 97,8 százalékát a magyar nemzetiségűek. Mind anyanyelv, mind nemzetiség szerint a legjelentősebb kisebbséget a cigányok jelentik.

A második világháborút követő népszámlálások a Magyarországon hosszabb ideje élő és jelentősebb lélekszámú kisebbségek részletes megfigyelésére tértek ki, s e körbe tartozónak tekintették a cigány, horvát, német, román, szerb, szlovák és szlovén kisebbségeket. A továbbiakban e kisebbségek létviszonyainak bemutatására vállalkozunk.

Az etnikai hovatartozás értelmezése és a lélekszám alakulása

Mint láttuk, a magyar népszámlálások 1880 óta tudakolják az anyanyelvet, majd 1941-től a nemzetiséget. Mind a két kérdésre adott válasz sajátos információkat tartalmaz az etnikai hovatartozásról: s az eltérő tartalmat mutatja a két kérdésre adott

válaszok esetleges eltérése is. A nemzetiségi hovatartozás megvallása elsősorban érzelmi motívumokon alapul, az anyanyelven a gyermekkorban elsajátított s a családban általában beszélt nyelvet értjük. Emellett pótlólagos információt jelenthet az anyanyelven kívül beszélt nyelvek számbavétele is azon esetekben, amikor egy nemzetiség nyelve ugyanakkor nem világnyelv. A nemzetiségi nyelvek elsajátításának szervezeti keretei léteznek Magyarországon, de a világnyelvnek számító németen kívül az adott kisebbségi nyelvek elsajátításának jellemző módja elsősorban a nyelv családi, közösségi használatából következik. Így, ha az egyes kultúrkörökhöz tartozást a nemzetiségi, anyanyelvi és anyanyelven kívül beszélt nyelvi kapcsolatokra szűkítjük, akkor az 1990-es évek elején Magyarországon a 3. táblázatban foglaltakat tapasztaljuk.

Az 1990-es népszámlálás adatai alapján nemzetiség szerint legjelentősebb magyarországi kisebbség a cigányság, a maga több mint 140 ezer fős lélekszámával, ezt követi a németiség a maga 31 ezer fős számával. A nem kiemelt nemzetiséghez tartozást választók körében elsősorban a németeknél tapasztalható, hogy sokan (közel 17 ezren) jelölték meg a németet mint anyanyelvet, ellenkező példa, hogy a 140 ezres cigány nemzetiséghez mérten alig ötezen jelölték a nem cigány nemzetiségek közül cigány anyanyelvűnek magukat. Érdekes képet mutat, ha az anyanyelven kívül beszélt nyelvek gyakoriságát vesszük számba. A szlovák nemzetiségű és anyanyelvű népességet együtt tekintve, több mint háromszor annyian beszélnek még szlovákul az országban. Hasonló arányokat találunk a román, szerb kisebbségek esetében, a horvátok körében a nemzetiség és anyanyelv szerinti népességgel csaknem megegyező a horvátul is beszélők száma, míg a szlovénok, de különösen a cigányok esetében a nem nemzetiségi/anyanyelvi népességen kívül a szlovénok esetében kevesebb, a cigányok esetében pedig csupán egy tizednyi a nyelvet beszélő, de más etnikai csoporthoz tartozók létszáma. A fenti kérdésről a német nyelv esetében nem lehet véleményt alkotni, lévén, hogy a német világnyelv, amelyet a magyarok közül is vélhetően több százezen beszélnek.

A nemzetiségi, nyelvi asszimiláció sajátosságai

Az egyes etnikai csoportok lélekszám-változása, mint említettük, függ a fokozatos asszimilációs folyamattól, egyes időszakokban etnikai beavatkozásoktól (kitelepítés, lakosságcsere), illetve spontán népességmozgási folyamatoktól. Ugyanakkor a bevalláson alapuló, szubjektív elemeket is tartalmazó számbavétel korlátaira mutat, hogy az aktuálpolitika is hatással lehet egyes etnikumokhoz tartozás vállalásában.

A nemzetiségi, nyelvi asszimiláció mértékét és ütemét befolyásolhatják a házassági szokások, az etnikailag vegyes vagy homogén családok, együtt élő közösségek kialakulása, fennmaradása. A vegyes házasságok kialakulása a kisebbségek és a többségi nemzet tagjai között szükségszerű és elkerülhetetlen. Mégis bizonyos különbségek figyelhetők meg a vegyes házasság gyakoriságában az egyes kisebbségek között (4. táblázat).

Az etnikailag homogén családok gyakorisága a cigány kisebbség körében a legmagasabb, ahol a házaspárok 85-89 százaléka tartozik e körbe. Közel azonos, 58-64 százaléka a homogén házaspárok aránya a román, horvát, szlovén és vend kisebbségek körében. Ez az arány a németeknél 50-55 százalék, s a legalacsonyabb a szlovákok és szerbek esetében, ott 44-49 százalék (5. táblázat).

A többségi nemzethez történő asszimilálódás másik formája, hogy a nemzetiségi szülők gyermekei nem követik szüleik nemzetiségét, anyanyelvét. E

tekintetben is azt tapasztaljuk, hogy a cigány kisebbség esetében követik a gyermekek szülei nemzetiségét, anyanyelvét, de közel azonos arányokat tapasztalunk a szerb és román etnikumok körében is. A szlovén, vend és német szülők gyermekeinek 80 százaléka követi szülei nemzetiségét, s mintegy kétharmada szülei anyanyelvét. Ez az arány a legalacsonyabb a szlovákok körében, ahol a gyermekek 40-50 százaléka már magyar nemzetiségű illetve anyanyelvű (5. táblázat).

A vegyes házasságok és a generációk közötti etnikai eltérések azt eredményezik, hogy a háztartások és a családok egyre kisebb hányadát teszik ki a homogén közösségek. A korábban említettekből is következik, hogy az anyanyelvileg homogén háztartások, családok előfordulása a cigány kisebbség esetében a legmagasabb, ahol a háztartások, családok mintegy háromnegyede tekinthető nyelvileg homogénnek. Közel azonos a nyelvileg homogén háztartások, családok aránya a román, horvát, szlovén és vend kisebbségekben, ahol még a népesség több mint fele él anyanyelvileg homogén közösségben. Ez az arány a németek körében a kisebbségi népesség felét sem éri el, a szerbek esetében 42-44 százalék ez az arány. A legalacsonyabb a szlovákok körében, ahol a családban élő kisebbség 42 százaléka, a család-háztartásban élő kisebbségi népesség 39 százaléka él anyanyelvileg azonos közösségben (6. táblázat).

Az etnikai csoportok önreprodukciója, korstruktúrája

Egy etnikai kisebbség fennmaradásának lényeges eleme az etnikai hovatartozás érzésének, illetve a nyelvnek a továbbélése, de nem tagadható a természetes reprodukció szerepe sem. Az önreprodukció mérésének egyik mutatója a házas nők gyermekszáma (7. táblázat).

Összességében megállapítható, hogy az egyes nemzetiségekhez tartozó házas nők termékenysége jellegzetes eltéréseket mutat. Az 50 éven felüli házas nők országosan, átlagosan alig több mint két gyermeknek adtak életet. Ez az arány a cigány kisebbséghez tartozók körében meghaladja az öt gyermeket, s jellegzetesen magas a szlovén, vend kisebbség körében is, ahol az 50 éves és idősebb házas nők körében 100 nőre 270-280 élve született gyermek jut. Az egyszerű reprodukció biztosításához szükséges gyermekszámot látjuk a szlovák, román, horvát kisebbségek körében, és átlagosan kevesebb,

mint két gyermeket szültek a szerb és német kisebbséghez tartozó házas nők propagatív életkoruk alatt. Mivel a magyarországi termékenységi szokások szerint a 35-49 éves nők termékenysége lényegében már befejezettek tekinthető, az egyes nemzetiségek közötti termékenységi különbségek már ebben az életkorban is megfigyelhetők, míg a 35 éven aluli korcsoportokban az átlagos gyermekszám a cigány kisebbség már itt is kiugróan magas gyermekszámától eltekintve közel azonos (8. táblázat).

Az ismertetett folyamatok eredményeképpen a kisebbségi népességek korösszetétele jelentősen különbözik az ország népességének korösszetételétől. A cigány kisebbség jellegzetes fiatal korösszetétele - a gyermekkorúak 36-40 százalékos arányával - az igen magas termékenységgel magyarázható. A többi etnikai csoportot az idős korúak magas aránya jellemzi, amely egyes etnikumoknál elérheti a népesség 40 százalékat is. Az öreg korösszetétel kialakulása visszavezethető az asszimiláció folyamatára is. Ugyanakkor jellegzetes eltérést figyelhetünk meg a nemzeti alapon, illetve anyanyelvi alapon tekintett kisebbségi csoportok korösszetétele között is. Az anyanyelv szerinti kisebbségi csoportok korösszetétele mindig öregebb, mint a nemzetiség szerinti figyelembe vett csoportosítás esetén. Ebből az következik, hogy az

idősebb korosztályoknál a nemzetiségi anyanyelv erősebb kifejezője az etnikai hovatartozásnak, a fiatalabbak esetén elsősorban nem az anyanyelv, hanem a nemzeti érzés alapján történik a nemzetiség megvallása.

Iskolázottság

A nemzeti kisebbségek iskolázottsági mutatói szerényebbek, mint az egész népességre vonatkozó értékek. Míg a 15 éves és idősebb népesség közel 80 százaléka elvégezte az általános iskola 8-ik osztályát, addig ez az arány a kisebbségek körében 60-70 százalék körül alakul, külön aláhúzva, hogy a cigány kisebbségnél csak 36-43 százalék (9. táblázat).

A 18 éves és idősebb magyarországi népességből legalább középfokú végzettséggel rendelkezik 29 százalék, mely mutató ugyancsak általában magasabb, mint a kisebbségek körében tapasztalt érték. A 25 korúak éves és idősebbek mintegy tizede végzett felsőfokú iskolát, ez is meghaladja a kisebbségek megfelelő arányát. Természetesen e sommás megállapítások mögött megjegyzendő különbségeket találunk, mert nemzetiségi kisebbségi csoportokat vizsgálva, a szerbek és németek iskolázottsági mutatói a középfokú és felsőfokú végzettséget tekintve azonosak vagy jobbak, mint az ország népessége mutatói. Szembeötlően alacsony - egy százalék alatti - a cigányság közép- és felsőfokú iskolai részvétele (10. táblázat).

Szinte minden kisebbségnél megfigyelhető, hogy a nemzetiségi kisebbségek iskolázottsági mutatói kedvezőbbek, mint az anyanyelv szerinti mutatók. Ez is rámutat arra a tényre, hogy a kisebbségek alacsonyabb iskolázottsági mutatói jelentős részben az idősek, azaz a korábbiakban alacsonyabb iskolákat végzettek igen magas arányával magyarázható. Ezt támasztja alá az is, hogy az iskolaköteles korú népesség iskolázottsági mutatói a nemzetiségek körében általában kedvezőbbek, mint a teljes népességben.

Ugyanakkor itt is meg kell említeni, hogy e tekintetben ez a megállapítás nem igaz a cigány kisebbséghez tartozó népességre. A tanköteles korúak 85 százaléka rendelkezik korának megfelelő iskolai végzettséggel: ez az arány a nemzetiségek egy részénél 90 százalék felett van. Egyedül a román kisebbség mutatói rosszabbak némileg az országos mutatóknál, míg a cigány kisebbség körében a tanköteles korú népesség több mint fele nem rendelkezik korának megfelelő végzettséggel.

Területi struktúra

A vizsgált kisebbségekre általánosan jellemző, hogy az ország népességének területi elhelyezkedésétől eltérően, alacsony a Budapesten, illetve vidéki városokban lakók aránya, túlnyomó többségük a községekben lakik. A szlovák anyanyelvű, illetve nemzetiségű népesség 7-8 százaléka lakik a fővárosban, további, közel harmaduk vidéki városokban, közel kétharmaduk a községekben él. Területileg a szlovák népesség Békés, Komárom-Esztergom és Pest megyékben él legjelentősebb arányban, kétharmaduk e megyék településein található (11. táblázat).

A román kisebbséghez tartozók jelentősebb arányban elsősorban Békés megyében élnek, emellett említendő előfordulásuk Csongrád, Hajdú megyékben és a fővárosban. Békés megyében jelenlétük néhány határ közeli településen jelentős (Eleken, Kétegyháza és Méhkeréken). A horvát kisebbség több mint 80 százaléka egyes dunántúli megyékben (Baranya, Zala, Vas és Győr-Moson-Sopron) él, ahol jelentős számú kistelepülésen a népesség meglehetősen nagy arányát teszik ki. A szerb etnikumhoz tartozók elsősorban a dél-alföldi megyékben (Bács-Kiskun, Békés,

Csongrád) laknak, emellett említhető Pest megye és a főváros térsége, mely területen lakik mintegy 40 százalékuk. A szlovén (vend) nemzetiségű, illetve anyanyelvű népesség 85 százaléka Vas megyében él, s a Vas megyei szlovénok (vendek) 95 százalékát hat falu tömöríti. A német anyanyelvűek, illetve nemzetiségűek legnagyobb hányada Baranya megyében él. Jelentősebb az előfordulásuk Tolna, Bács-Kiskun és Pest megyékben. A cigány nemzetiségű népesség 40 százaléka két megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) koncentrálódik, míg a cigány anyanyelvű népesség Baranya, Somogy és Tolna megyékben található legnagyobb számban.

Gazdasági aktivitás

Az egyes nemzetiségek között gazdasági aktivitás tekintetében specifikus eltérések adódtak. Az alacsony gazdasági aktivitási szint, a keresetből élők csekély aránya, a viszonylag magas munkanélküliség a legszélsőségesebb formában a nemzetiségi népesség mintegy kétharmadát alkotó cigányságnál jelentkezett. A többi nemzetiség gazdasági aktivitási mutatói jóval kedvezőbbek voltak. Az aktív keresők aránya két nemzetiségnél (románok, szlovénok) az országos átlagot is meghaladta. A német lakosság gazdasági aktivitásának szintje az átlagos értéknek megfelelt. A szlovák, horvát és szerb népességé pedig csak 1-2 százalékponttal maradt az átlag alatt.

Az anyanyelven alapuló információk a nemzetiség bevallásán alapuló adatoktól részben eltérő képet mutatnak. Néhány anyanyelvi csoportnál ugyanis (szlovákok, románok, németek) a gazdasági aktivitás szintje a megfelelő nemzetiséghez képest 5-10 százalékponttal alacsonyabb. Az aktív keresők aránya tehát csaknem mindegyik anyanyelvi csoport esetében - kivéve a szlovén anyanyelvűeket - az országos átlag alatt marad. Az anyanyelv oldaláról szemlélve is legkedvezőtlenebb a cigányság gazdasági aktivitási mutatója (12. táblázat).

A gazdaságilag nem aktív népesség arányának megítélése szempontjából lényeges annak ismerete, mekkora a valamilyen forrásból keresettel rendelkező inaktívak (nyugdíjasok, járadékosok, gyedet, gyeset stb. igénybevevők) és az eltartottak hányada. A nemzetiségek többségére jellemző az inaktív keresők viszonylag nagy részesedése. Az ország népességének kerekén egynegyede, a szlovákoknak viszont több mint kétötöde, a horvátoknak, szerbeknek közel kétötöde, a németeknek több mint egyharmada, a szlovénoknak pedig 28 százaléka tartozott e kategóriába. Egyedül a román nemzetiségűek esetében felelt meg ez az arány az országos átlagnak, és a cigányoknál volt annál jóval alacsonyabb (11 %).

Anyanyelvi tekintetben az inaktív keresők magas hányada még szembetűnőbben mutatkozott meg. Ez döntően azzal magyarázható, hogy a valamilyen nemzetiségi nyelvet anyanyelvként beszélők körében többnyire még nagyobb az idősebb - nyugdíjra jogosult - korcsoportok részesedése, mint a nemzetiséghez tartozást (anyanyelvtől függetlenül) vállalók között. A szlovák és német anyanyelvűeknek közel fele (49%-a) inaktívként részesült jövedelemben. A többi anyanyelvi csoportnál is magasabb arány állapítható meg, mint az országos átlag. Az átlagosnál jóval alacsonyabb (12%-os) arányt anyanyelvi vonatkozásban is csak a cigányoknál lehetett észlelni.

A kimutatott munkanélküliség 1990-ben az országos átlagot tekintve és a legtöbb nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportnál is elhanyagolható volt. Egyes csoportok viszonylag kedvezőtlen helyzetét azonban már az akkori adatok is jelezték:

a románok munkanélkülisége az átlagos szintnek mintegy kétszeresét, a cigányoké ötszörösét, illetve hatszorosát tette ki.

A tanulók aránya szorosan összefügg a tanköteles korú, részben pedig a 15-24 éves népesség hányadával. Ebből adódik az a látszólag paradox jelenség, hogy a tanulók éppen a cigány nemzetiségűek és anyanyelvűek körében szerepelnek az országos átlagot meghaladó mértékben. A nem tanuló (egyéb) eltartottak esetében is a cigányság különleges helyzete érdemel figyelmet. A nem tanuló eltartottak részaránya ugyanis a többi vizsgált nemzetiségnél (anyanyelvi csoportnál) 8-15 százalék között ingadozott, vagyis nagyságrendileg nem tért el az országos átlagtól (12 %). A cigány nemzetiségű (anyanyelvű) népességnek viszont egyharmada volt nem tanuló eltartott.

Az előbbi megállapításokat kiegészíthetjük, ha a 100 aktív keresőre jutó nem aktív népesség, illetve munkanélküliek arányszámát vesszük alapul (13. táblázat).

A 100 aktív keresőre jutó nem aktív személyek száma egyes nemzetiségek és főleg meghatározott anyanyelvi csoportok körében magasnak mutatkozott. A legélesebben itt is a cigányság problémája jelentkezett. A cigány nemzetiségű (anyanyelvű) aktív keresőkre viszonylag sokkal több személy eltartása hárult, mint akár a népesség egészét reprezentáló, akár a más nemzetiségű (anyanyelvű) aktív keresőkre. Ez - egyebek között - önmagában is az életszínvonalat hátrányosan befolyásoló tényezőként említhető. A gazdaságilag aktív népességre számított munkanélküliség a cigány etnikum vonatkozásában 1990 elején az akkori átlag sokszorosát tette ki. A nem cigány nemzetiségek közül - az említettek értelmében - egyedül a románoknál lehetett az átlagos szintet meghaladó munkanélküliséget kimutatni. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a román lakosság területi elhelyezkedésénél fogva főként a foglalkoztatottság szempontjából kedvezőtlen adottságú vidékekhez (Tiszántúl délkeleti része) kötődik.

A cigányságtól eltekintve, néhány etnikai csoport esetében a 100 aktív keresőre jutó nem aktív népesség átlagot meghaladó száma nem az eltartottak, hanem az inaktív keresők jelentős szerepére vezethető vissza, ami főleg a nyugdíjasok, járadékosok magas arányának tudható be. Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben az ok alapvetően a demográfiai összetételben - az időskorúak nagy hányadában - kereshető.

A gazdasági aktivitás kérdéséhez - az említettek értelmében - további adalékot szolgáltathat a korszpecifikus mutatók értékelése. A leglényegesebb ebből a szempontból a munkavállalási korú népesség (15-59 éves férfiak, 15-54 éves nők) gazdasági aktivitási struktúrájának áttekintése. Külön utalni kell arra, hogy a munkavállalási korú népesség nem elhanyagolható hányadát is inaktív keresők alkotják. E kategória két rétegből tevődik össze: egyrészt a gyermekgondozási díjat (segélyt) igénybevevőkből, másrészt a nyugdíjasokból, járadékosokból és egyéb inaktív keresőkből. Az 1990. évi népszámlálás szerint a munkavállalási korú nyugdíjasok, járadékosok közé tartoznak:

- akik eredetileg olyan munkaterületen (például bányászat, kohászat) dolgoztak, melynek alapján korábbi nyugdíjazásra szereztek jogosultságot;
- a rokkantsági nyugdíjasok;
- a korengedményes nyugdíjban részesülők.

A munkavállalási korú népesség összetételét - az ismertetett szempontok figyelembevételével - a 14. táblázat szemlélteti.

A munkavállalási korú nemzetiségi népesség és a megfelelő anyanyelvi csoportok gazdasági aktivitási struktúrája több vonatkozásban megerősíti az általánosságban már ismertetett sajátosságokat. Néhány kérdésre azonban ennek alapján külön is indokolt felhívni a figyelmet.

A munkavállalási korban levő nem cigány férfi lakosság gazdasági aktivitása több nemzetiségnél (szlovákok, románok, horvátok, szerbek, szlovénok) az átlagos szintet 2-4 százalékponttal meghaladta. Az inaktív keresők aránya viszonylag magas volt a szlovákoknál, a németeknél és a szerbeknél. Meg kell jegyezni, hogy a 15-59 éves cigány nemzetiségű férfi népesség teljesen más gazdasági aktivitási típust képvisel, mint a megfelelő nemű és korú lakosság többi része. Az aktív keresők rendkívül alacsony aránya (62,5%) és a kiugróan magas munkanélküliségi ráta mellett ezt a nem tanuló „egyéb” eltartottak viszonylag nagy hányada is érzékelteti.

A munkavállalási korú férfiak gazdasági aktivitása a nem cigány anyanyelvi csoportoknál pozitív irányban legfeljebb 4 százalékponttal, negatív irányban 3 százalékponttal tért el az átlagos szinttől. A cigány anyanyelvű férfiakkal csak kevesebb mint kétharmada volt aktív kereső. Az utóbbiaknál a magas munkanélküliségi ráta (16%) mellett feltűnő a nem tanuló eltartottak hányada (7,2%), mely nagyságrendileg haladta meg az átlagot (1,1 %) és a többi anyanyelvi csoportnál kimutatott arányt. A munkavállalási korú cigány férfiakkal tehát közel egynegyede 1990-ben vagy munkanélkülinek vallotta magát, vagy meg sem jelent a munkaerőpiacon.

A 15-54 éves női népesség ilyen szempontból kevésbé mutat egységes képet. A szlovák, horvát, szerb és német nők az átlagot meghaladó arányban folytattak aktív kereső tevékenységet, a román nők gazdasági aktivitása viszont lényegesen (6 százalékponttal) az átlagos szint alatt maradt. Az inaktív keresők vonatkozásában az országos átlaghoz képest pozitív előjelű differenciát főleg a szlovák, ezzel ellentétes irányú eltérést a szerb és német női népességnél lehetett észlelni. E különbségek általában a rokkantsági és korengedményes nyugdíjazással, a szerb nők esetében a gyerekek, illetve a gyermek viszonylag alacsony arányú igénybevitelével függték össze.

A cigány népesség gazdasági aktivitásának sajátosságai a nőknél még élesebben kifejezésre jutottak, mint a férfiaknál. A 15-54 éves cigány nemzetiségű nőknek csak 30 százaléka volt gazdaságilag aktív, ami a megfelelő korú női népességre jellemző gazdasági aktivitási aránynak a felét sem érte el.

A 15-54 éves nem magyar anyanyelvű nők zömmel az átlagot meghaladó mértékben folytattak aktív kereső tevékenységet. Kivételt csak a román és cigány anyanyelvűek képeztek. A román anyanyelvi csoportba tartozók gazdasági aktivitása (62%) 8 százalékponttal maradt el az átlagos szinttől, a cigány anyanyelvi csoportba tartozóké (31%) nagyságrendileg alacsonyabb értéket mutatott. Az utóbbiak munkavállalási hajlandósága tehát sokkal szűkebb körben érvényesült, mint más csoportoknál. Az „egyéb” (nem tanuló) eltartott cigány anyanyelvű nők kiugróan nagy (41%-os) hányada szintén ezt a megállapítást támasztja alá.

A munkavállalási korú nemzetiségi és nem magyar anyanyelvű népességre - összességében és egyenként is - jellemző a tanulók viszonylag alacsony részaránya. Tekintettel arra, hogy itt 15 éven felüli nappali tagozatos tanulókról van szó, e kérdés túlmutat a szorosán vett gazdasági aktivitás témakörén, és részben a közép- és felsőfokú oktatásba, a szakképzésbe való bekapcsolódás feltételét érinti.

A részletes, korszpecifikus gazdasági aktivitási mutatók azt bizonyítják, hogy a munkavállalás szempontjából elsődlegesen számba vehető korcsoportokban lényeges, eltérő magatartásra, életmódra utaló differenciák - mindkét nem vonatkozásában - csak a cigány és nem cigány etnikumba tartozók között állapíthatók meg (15. táblázat).

Az aktív életszakasz kezdete - kor szerint vizsgálva - nemzetiségenként és anyanyelvenként meglehetősen nagy eltéréseket mutat. A 15-19 évesek korcsoportjába tartozó népességnek országosan egyharmada folytatott aktív kereső

tevékenységet, míg az ugyanezen korcsoportba tartozó románoknak közel fele vállalt munkát. Más etnikumúaknál viszont (németek, szlovákok) az átlagosnál későbbi pályakezdés mondható jellemzőnek.

Általánosságban meg lehet állapítani, hogy a 25-39 éves férfiak foglalkoztatottsága 1990-ben még mindegyik nemzetiségi és anyanyelvi csoportnál - kivéve a cigányokat - csaknem teljes volt. A 40-54 éveseknél e mutató értékének csökkenése - a nemzetiségi, illetve anyanyelvi hovatartozástól nagyrészt függetlenül - egészségi okokra (a rokkantak életkorral szükségképpen növekvő számára) vezethető vissza. Az 55-59 évesek körében meghatározó szerepet játszott a foglalkozástól függő korábbi nyugdíjazás lehetősége vagy a korengedményes nyugdíj igénybevétele. Az említettek következtében a 55-59 éves férfiaknak átlagosan már csak 60 százaléka volt gazdaságilag aktív. A délszlávokhoz tartozóknál (horvát, szerb, szlovén) azonban a gazdasági aktivitás e korcsoportban jóval magasabb (66-70% körüli) arányt mutatott. A szlovénoknál a nyugdíjkorhatáron túl foglalkoztatottak hányada is lényegesen meghaladta az átlagos szintet. A román nemzetiségű és anyanyelvű férfiak körében - az előbbiekkal ellentétben - a gazdasági aktivitás életkorral kapcsolatos csökkenése fokozottan érvényesült. Ez már a 40-54 évesek csoportjában is megállapítható. Az 55-59 éveseknek pedig több mint a fele (a román nemzetiségűeknek 53,6 százaléka, a megfelelő anyanyelvűeknek 52,9 százaléka) volt gazdaságilag aktív. Feltűnő a 40 éven felüli cigány férfiak gyors visszavonulása az aktív kereső tevékenységtől. A 40 éven aluliak háromnegyede, a 40-54 éveseknek csak háromötöde (nemzetiség szerint 61,4%-a, anyanyelv szerint 62,0%-a)

folytatott aktív kereső tevékenységet. Az 50-59 évesek között az aktív keresők 36,9, illetve 38,6 százalékkal már kisebbséget alkottak.

A nők korszpecifikus foglalkoztatottsági mutatói a vizsgált etnikumok mindegyik korcsoportjában a férfiakénál alacsonyabb értéket adtak. A 25-54 éves nők többsége azonban - a cigány etnikumhoz tartozók kivételével - munkát vállalt. Ezen belül a foglalkoztatottság maximális szintje a 30-39 évesek korcsoportjára esett. Az e korcsoportba tartozó szlovák, horvát, szerb, szlovén és német nőknek négyötöde vagy még nagyobb hányada, a románoknak közel háromnegyede volt aktív kereső.

Az aktív keresők ágazati és foglalkozási összetétele

Az aktív keresők összetételének egyik nemzetiségi vonatkozásban is fontos ismérve a szervezeti - nemzetgazdasági ágak szerinti - struktúra. Ennek alapján - összevonásokkal - az ágazatok három fő típusa különböztethető meg:

- primer szféra (mezőgazdaság és erdőgazdálkodás)
- szekunder szféra (ipar és építőipar)
- terciér szféra (egyéb nemzetgazdasági ágak)

Az osztályozás további szempontja lehet az anyagi és nem anyagi jelleg szerinti bontás (16. táblázat). (A nem anyagi ágak egyúttal a terciér szféra részét képezik.)

A nemzetiségi aktív keresők ágazati összetétele sajátos eltéréseket mutatott:

A primer szférában, vagyis a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban az ország népességének átlagosan nem egészen egyhatoda, a nemzetiségieknek együttesen több mint egyötöde dolgozott. A nemzetiségek körén belül is meglehetősen nagy különbségek észlelhetők. A primer szférában foglalkoztatott német nemzetiségű aktív keresők aránya (18%) kevesebb, mint három százalékponttal haladta meg a magyarokét. A horvátoknak ezzel szemben több mint egynegyede (26%-a) tevékenykedett e területen. A szlovákok hányada is viszonylag magas volt (22%).

E jellegzetes különbségek nagyrészt összefüggnek azzal, hogy a nemzetiségi népesség viszonylag jelentős része a falvakban, a nagyobb ipari központoktól távol, illetve mezőgazdasági jellegű területeken él. Ennek hatása majdnem mindegyik nemzetiségnél - bár különböző mértékben - érvényesül.

A szekunder szférában - az iparban és az építőiparban - az aktív keresőknek átlagosan 38 százaléka helyezkedett el. A nemzetiségek együttes aránya ezt csak kisebb mértékben (2 százalékponttal) haladta meg. Az egyes nemzetiségek között azonban meglehetősen nagy volt a szóródás: a szlovénoknak például közel fele (47%-a), a szerbeknek csak 29 százaléka talált munkalehetőséget az ipar és építőipar területén. E jelentős különbségben nyilvánvalóan szerepet játszik az a körülmény, hogy a nemzetiségi dolgozók lakóhelyéről az ipari körzetek miként közelíthetők meg. A nemzetiségi munkavállalók egy részének elhelyezkedését az iparban a viszonylag nagy földrajzi távolság mellett a nem kielégítő közlekedési viszonyok is nehezíthetik. Nem zárható ki azonban egyes etnikai csoportok esetében a sajátos kulturális hagyományokkal, szokásokkal összefüggő tényezők sem, amelyek szerepet játszhatnak például abban a már említett körülményben, hogy a szlovén nemzetiségű aktív keresőknek kiugróan nagy hányadát kötötte le az iparban folytatott tevékenység.

Az aktív keresők az 1990. évi népszámlálás idején - az országos átlag alapján számítva - már közel felerészben a terciér szférában helyezkedtek el. Ez az arány a nemzetiségek összességét tekintve lényegesen (8 százalékponttal) alacsonyabb volt. A terciér szférában munkát vállalók viszonylag csekély részaránya azonban nem mindegyik nemzetiség esetében tekinthető tipikusnak. A szlovákok és németek hányada például megközelítette, a szerbeké pedig meg is haladta az átlagot. E három nemzetiséghez tartozók különösen nagy mértékben kapcsolódtak be az egészségügyi, szociális és kulturális jellegű szolgáltatásokba, a szerbek és a németek emellett a kereskedelemben is jelentős szerepet játszottak.

A terciér szférán belül a nem anyagi ágakban a nemzetiségi aktív keresők részvétele szintén eltért az országos átlagtól. Az ország aktív keresőinek kereken egynegyede, a nemzetiségieknek egyötöde tevékenykedett nem anyagi területen. A szlovákok, szerbek és németek aránya azonban - az egészségügyi, szociális és kulturális szférában betöltött szerepük révén - a nem anyagi ágakban meghaladta az országos átlagot.

Az anyanyelv differenciáló hatása az ágazati struktúra tekintetében részben másként érvényesül, mint a nemzetiségé. A szlovák anyanyelvű aktív keresőknek kereken egynegyed része, a román és a horvát anyanyelvűeknek közel egynegyede, a német anyanyelvűeknek több mint egyötöde) a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban dolgozott. Ezek az arányok arra vallanak, hogy a szlovák, a román és a német anyanyelvi csoportokba tartozók foglalkoztatásában nagyobb szerep jutott a mezőgazdaságnak és erdőgazdálkodásnak, mint amekkora a megfelelő nemzetiségek vonatkozásában megmutatkozott. (A különbség a felsorolt esetekben 3-4 százalékpontot tett ki.)

Az említettek ellentétéként a szlovák és román anyanyelvűek munkavállalásában a szekunder jellegű ágak, a német anyanyelvűeknél pedig a terciér szféra kapott viszonylag korlátozottabb teret.

A nemzetiségek helyzetének egyik meghatározó jelentőségű ismérve az aktív keresők tevékenység: jellege szerinti megoszlása, közelebbről: a fizikai és a szellemi tevékenységet folytatók aránya (17. táblázat).

Az ország aktív keresőinek 1990-ben már jelentékeny hányada, kereken egyharmada a szellemi rétegbe tartozott. Amennyiben a hat kiemelt nemzetiséget - eltekintve a cigányságtól - együttesen vizsgáljuk, ehhez képest nem tapasztalunk

szignifikáns eltérést. Az egyes nemzetiségek között azonban már észlelhetők érdemleges különbségek. A szerb nemzetiségű aktív keresőknek több mint kétötöde, a németeknek közel kétötöde, a szlovákoknak egyharmada tartozott a szellemi réteghez, viszont a románok, horvátok és szlovénok csoportjában e réteg az átlagosnál kisebb szerepet játszott. (Az előbb említett két nemzetiséghez tartozó aktív keresőknek kerekén egy-negyede, az utóbbihoz tartozóknak csak egyhetede volt szellemi foglalkozású.) A cigányság ilyen vonatkozásban minden más nemzetiségtől elkülönül, mert a magukat cigány nemzetiségűnek valló aktív keresők körében a szellemi tevékenységet folytatók hányada még a 2 százalékot sem érte el.

A szellemi réteg szerepe - a nemzetiségi struktúrájánál említettekhez hasonlóan - a szerb anyanyelvűeknél kiemelkedően nagy volt (részaránya 44%), ami a megfelelő nemzetiségi arányt még egy százalékponttal meg is haladta. A német anyanyelvűek csoportjában e réteg az országos átlagnak megfelelő súllyal szerepelt. Az anyanyelvi tagozódás ezzel a németek esetében negatív irányú differenciát (5 százalékpontot) mutatott a nemzetiségi összetételhez képest. A szlovák anyanyelvűek körében a szellemi foglalkozásúak hányada (31%) némileg szintén elmaradt a nemzetiségi arány mögött. A román, horvát és szlovén anyanyelvű dolgozóknál - a megfelelő nemzetiségekkel kapcsolatban említettekhez hasonlóan - anyanyelvi szempontból is hátrányos tevékenységi összetétel észlelhető. A cigány anyanyelvűeknél - ugyanúgy, mint a cigány nemzetiségűek esetében - szellemi rétegről érdemben alig lehet beszélni.

Az ismertetett nemzetiségi és anyanyelvi differenciák a szellemi réteg aránya tekintetében főleg az adott nemzetiség, illetve anyanyelvi csoport iskolázottságának szintjével és regionális elhelyezkedésével hozhatók összefüggésbe. (Az utóbbi tényező jelentőségére utal, hogy például a viszonylag nagyobb részben városlakó szerbek körében mintegy háromszor akkora a szellemi tevékenységet folytatók hányada, mint a döntően falusi környezetben élő vendeknél.)

A fizikai dolgozók rétegének foglalkozási főcsoport szerinti tagozódása egyrészt arra a kérdésre adhat választ, hogy az elmúlt évtizedek iparosítása, az infrastruktúra fejlesztése a tényleges termelő tevékenység szintjén mennyire érintette az egyes nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportokat, másrészt arra, hogy e csoportok körében mekkora a képzett és a képzetlen munkások hányada (18. táblázat).

Két nemzetiség esetében (németek, szlovénok) a fizikai dolgozók többsége ipari, illetve építőipari szakmákban tevékenykedett. További két nemzetiségnél (románok, horvátok) az ipari-építőipari foglalkozásúak aránya az országos átlaghoz (48%) közeli értéket ért el. Ehhez képest csupán a szlovákoknál, szerbeknél és cigányoknál mutatkozott lényegesebb elmaradás.

A döntő többséget mindegyik nem cigány nemzetiségnél a szak- és betanított munkások alkották. Az „egyéb” fizikai dolgozók - lényegében a segédmunkások - hányada a cigányság körében volt kiemelkedően jelentős (38%), ami az országos átlagnak (16%) több mint kétszeresét jelentette. E réteg a szlovák nemzetiségű fizikai dolgozóknak is az átlagos szintet némileg meghaladó hányadát - valamivel több mint egyötödét - alkotta.

A nem magyar anyanyelvű fizikai dolgozók körében a mezőgazdasági foglalkozásúak főcsoportjába tartozók aránya (15%) lényegesen, hat százalékponttal haladta meg az országos átlagot. Néhány anyanyelvi csoportra vonatkozóan (románok, németek, cigányok) a foglalkozási struktúra az adott nemzetiséghez viszonyítva is a mezőgazdasági tevékenység nagyobb jelentőségét bizonyította. A szlovén anyanyelvűek többsége ipari-építőipari szakmákban dolgozott, a német anyanyelvi csoporthoz tartozóknál viszont e szakmák aránya - ellentétben a német

nemzetiségűekkel - nem érte el az 50 százalékot. Az utóbbiak esetében ezt főleg az idősebb korcsoportokhoz tartozó és ily módon hagyományosan mezőgazdasággal foglalkozó népesség nagyobb részesedése indokolta.

A döntően szakképzetlen dolgozókat tömörítő „egyéb fizikai” réteg szerepe az idegen anyanyelvűek közül a szlovákoknál és románoknál lényegesen, a cigányoknál pedig nagyságrendileg - a nemzetiségek vonatkozásában jelzettnél is nagyobb mértékben - haladta meg az átlagos szintet (16%).

Az aktív keresők iskolázottsága

A nemzetiségek helyzetéről több vonatkozásban is értékelhető képet ad a nemzetiségi aktív keresők legmagasabb iskolai végzettség szerinti struktúrája (19. táblázat)

A nemzetiségi dolgozóknak kilenctized része, sőt egyes nemzetiségek esetében még nagyobb hányada legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte, kivéve a cigányokat, akiknek körében még 1990-ben is jelentős volt (42%) azoknak az aránya, akik általános iskolai tanulmányaikat nem fejezték be.

A nem cigány nemzetiségű aktív keresőknek nagyjából egynegyede-egyötöde szakmunkásképző iskolai, illetve szakiskolai végzettséggel rendelkezett. Az ilyen végzettségűek aránya a szerbeknél némileg alacsonyabb volt (18,5%). A cigányoknak egytizede sem szerezte meg e végzettséget.

Az érettségi már erőteljesebb differenciáló tényezőnek bizonyult. Az érettségivel, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők hányada a nemzetiségi aktív keresők körében (eltekintve a cigányoktól) 22,9 százalékot tett ki, ami 2 százalékpontnak megfelelő elmaradást jelez az országos átlaghoz képest. A szerb és német dolgozóknak ezzel szemben több mint egynegyede volt érettségizett; ugyanakkor a horvátoknál és főleg a szlovénoknál e mutató 18,5, illetve 12,4 százalékos értéke lényegesen kedvezőtlenebb helyzetre utal.

Úgy tűnik, hogy egyes nemzetiségek a diploma megszerzése tekintetében is az átlagosnál kedvezőbb esélyhez jutottak. Ezt bizonyítja, hogy a szerb aktív keresőknek több mint 20 százaléka, a németeknek 17 százaléka, a szlovákoknak 15 százaléka szerzett diplomát, míg országosan a dolgozóknak kereken 12 százaléka volt diplomás. A horvátok és szlovénok hátrányos helyzete viszont a felsőfokú végzettség vonatkozásában is fennállt, minthogy körükben nem egészen 10 százalékot, illetve alig több mint 6 százalékot ért el a diplomások részaránya. A cigányság teljesen különálló kategóriát jelent, minthogy csak egészen kis töredéke juthatott el a közép- vagy felsőfokú iskolába.

Az idegen anyanyelvű aktív keresők nagy többsége legalább az általános iskolai tanulmányait befejezte. A 8. osztálynál kevesebbet végeztek hányada a nem cigány anyanyelvű csoportok közül csak a románoknál haladta meg a 10 százalékot (11,4%). Ezzel szemben a cigány anyanyelvűeknek egyharmada még a 6. osztályos végzettséget sem érte el, további egyhatoda pedig 6-7. osztályról szerzett bizonyítványt. Az utóbbi anyanyelvi csoportba tartozó munkavállalóknak tehát a fele a tankötelezettségi előírásoknak nem tett eleget. Ez a cigány nemzetiség egészére kimutatott 42 százalékos aránynál is sokkal kedvezőtlenebb viszonyokra vall.

Középfokú szakmunkásképző iskolai vagy szakiskolai bizonyítványt a nem cigány anyanyelvűeknek legalább egyötöde, sőt részben egynegyede szerzett, kivéve a szerbeket, akiknek egyhatoda rendelkezett ilyen végzettséggel. (A cigány anyanyelvűek aránya - 6,5% - ebben a tekintetben a megfelelő nemzetiségi aránynál is kedvezőtlenebb.) Az érettségizett és diplomás aktív keresők aránya tekintetében az

idegen anyanyelvűek hátránya általában nem jelentős, sőt a szerb anyanyelvűek az országos átlagot meghaladó arányban szereztek középiskolai és felsőfokú végzettséget. A szlovén anyanyelvűek csoportjában viszont az érettségizettek és a diplomások hányada az átlagos szintnek csak a felét tette ki. A magasabb képzettség megszerzése szempontjából súlyosan hátrányos helyzetű csoportnak - a megfelelő nemzetiséghez hasonlóan - ténylegesen a cigány anyanyelvűek rétege tekinthető.

Az iskolázottság szintje az egyes etnikai csoportokhoz tartozó aktív keresők helyzetére különböző aspektusokból gyakorolhat befolyást. Az iskolázottság tekintetében kedvező helyzetben lévő etnikumok szerepe a munkaerőpiacon is felértékelődik. Érthető tehát, hogy a szerb nemzetiségűek és anyanyelvűek, valamint a német nemzetiségűek körében viszonylag magas a szellemi tevékenységet folytatók hányada. A német nemzetiségűek esetében a szolgáltatások területén dolgozók, valamint a szakképzett ipari-építőipari munkások aránya is alátámasztja azt a következtetést, hogy e nemzetiség - iskolázottságánál és részben hagyományainál fogva - az átlagnál fejlettebb struktúrát képvisel. A szlovákság országos átlagban kielégítőnek tekinthető iskolázottsága ugyancsak kifejezésre jut a szellemi foglalkozásúak meglehetősen kedvező arányában és más minőségi mutatókban, mint például a szolgáltatási tevékenységek területén betöltött szerepében. A horvátok, szlovénok és románok foglalkozási összetételében az előbbiekhöz képest részlegesen észlelhető negatív jelenségek az említett földrajzi okok, a regionális elhelyezkedés mellett az iskolázottság hiányosságaira is visszavezethetők. Hangsúlyozni kell azonban, hogy kizárólag a cigányságra jellemző az iskolázottság olyan alacsony szintje, mely a szellemi réteg kialakulását egyértelműen gátolja, és minden vonatkozásban kedvezőtlen foglalkozási struktúra újratermelődéséhez vezet.

Táblázatok

1. Magyarország népessége a lakosság anyanyelve szerint, a mindenkori államhatárokon belül 1910, 1920, 1990

Anyanyelv	1910	1920 ^a	1990	1910	1920	1990
	szám			százalék		
Magyar	9 944 627	7 147 053	10 222 529	54,5	89,6	98,5
Bolgár	22 924 ^b	1 277	1 370	0,1	0,0	0,0
Cigány	108 825	6 989	48 072	0,6	0,1	0,5
Görög	168	48	1 640	0,0	0,0	0,0
Horvát ^c	282 653	59 786	17 577	1,5	0,7	0,2
Lengyel	38 225	7 541	3 788	0,2	0,1	0,0
Német	1 903 357	551 211	37 511	10,4	6,9	0,4
Örmény	121	82	37	0,0	0,0	0,0
Román	2 948 186	23 760	8 730	16,1	0,3	0,1
Ruszin	464 270	1 500		2,6	0,0	
Szerb	461 516	17 131	2 953	2,5	0,2	0,0
Szlovák	1 946 357	141 882	12 745	10,7	1,8	0,1
Szlovén ^d	77 398	6 087	2 627	0,4	0,1	0,0
Ukrán	-	71	674 ^e	-	0,0	0,0
Egyéb	65 906	15 816	14 570	0,4	0,2	0,2
Összesen	18 264 533	7 980 143	10 374 823	100,0	100,0	100,0

a Az 1920-ban megállapított népességszám nem vonatkozik pontosan a trianoni határok közötti országterületre. Az 1930-ig történt határkiigazítások adatainak figyelembevételével, valamint az adatok pontosításával a trianoni határok közötti országterületre eső 1920. évi népességszám 7990202 fő.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 3.sz.

- b Bolgár és krassován együtt.
 c Horvát, bunyevác és sokác együtt.
 d Szlovén és vend együtt.
 e Ukrán és ruszin együtt.

2. A népesség anyanyelv és nemzetiség szerint, 1930-1990

Év	Összesen	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány	Egyéb
Anyanyelv										
1930	8685109	8000335	104786	16221	47332	7031	5464	477153	7841	18946
1941	9316074	8655798	75877	14142	37885	5442	4816	475491	18640	27983
1949	9204799	9076041	25988	14783	20423	5158	4473	22455	21387	14161
1960	9961044	9786038	30690	15787	33014 ^{a)}	4583	-	50765	25633	14534
1970	10322099	10166237	21176	12624	21855	7989	4205	35594	34597	17462
1980	10709463	10579898	16054	10141	20484	3426	3142	31231	27915	17172
1990	10374823	10222529	12745	8730	17577	2953	2627	37511	48072	22079
Nemzetiség										
1941	9316074	8918868	16677	7565	4177	3629	2058	302198	27033	33869
1949	9204799	9104640	7808	8500	4106	4190	666	2617	37598	34674
1960	9961044	9837 275	14340	12326	14710 ^{a)}	3888	-	8640	56121	13744
1980	10709463	10638974	9101	8874	13805	2805	1731	11310	6404	16369
1990	10374823	10420	10 459	10740	13570	2905	1930	30824	142683	19640

a Szlovénokkal, vendekkel együtt.

3. Az egyes nemzetiség- nyelvi csoportokhoz kapcsolódó népesség lélekszáma, 1990

Megnevezés	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
Nemzetiség szerint	10459	10740	13570	2905	1930	30824	142683
Nemzetiség szerint nem, de anyanyelv szerint	5522	1927	5065	592	872	16638	4679
- anyanyelv szerint sem, de beszéli a nyelvet	54470	38001	17748	13387	1501	409434	17044

4. A házastársukkal együtt élő nem magyar nők a házastárs nemzetisége, illetve anyanyelve szerint, 1990

Megnevezés	A feleség anyanyelve, illetve nemzetisége						
	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
A feleség nemzetisége							
A feleség és a férj nemzetisége							
- azonos	44,0	63,6	63,5	48,1	59,9	50,7	89,2
- nem azonos	56,0	36,4	36,5	51,9	40,1	49,3	10,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	3255	2515	3582	628	539	9250	19030
A feleség anyanyelve							
A feleség és a férj anyanyelve							
- azonos	48,7	63,3	60,4	45,7	58,3	54,6	84,3
- nem azonos	51,3	36,7	39,6	54,3	41,7	45,4	15,7

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 3.sz.

Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	3887	2205	4833	678	804	11703	6030

5. A valamely kisebbséghez tartozó házastársak a velük együtt élő gyermek nemzetisége, illetve anyanyelve szerint, 1990

A gyermek nemzetisége	Mind az apa, mind az anya nemzetisége, illetve anyanyelve						
	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
	Nemzetiség						
Magyar	41,9	8,8	13,9	3,8	21,8	20,2	4,1
Nem magyar	58,1	91,2	86,1	96,2	78,2	79,8	95,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1037	1544	1702	213	358	3510	51901
	Anyanyelv						
Magyar	491	130	180	33	337	337	94
Nem magyar	50,9	87,0	82,0	96,7	66,3	66,3	90,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1132	1124	2000	209	493	2854	16404

6. A család-háztartásban élő nemzetiségi anyanyelvű népesség az együtt élők anyanyelve szerint, 1990

Együtt élők köre	Anyanyelv						
	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
	Család-háztartás tagjai						
Anyanyelvük azonos	39,1	57,8	54,3	41,5	53,7	47,0	72,6
Anyanyelvük nem azonos	60,9	42,2	45,7	58,5	46,3	53,0	27,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10356	7106	8137	2368	2332	31706	32303
	Család tagjai						
Anyanyelvük azonos	41,8	59,9	56,6	43,6	55,8	49,9	76,2
Anyanyelvük nem azonos	58,2	40,1	43,4	56,4	44,2	50,1	23,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	9615	6735	7777	2212	2160	28574	32351

7. száz 15 éves és idősebb házas nőre jutó elveszületett gyermekek száma korcsoportonként, nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportonként, 1990

Korcsoport	Az ország népessége	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
		Nemzetiség						
15-24	91	96	72	82	87	112	84	175
25-34	176	177	160	177	170	179	174	306
35-49	199	217	211	202	176	238	195	429
50-X	205	231	230	212	183	283	199	546
Összesen	188	209	188	197	176	239	187	354
Esetszám	4738473	7259	5328	7587	1218	1334	18596	80664
		Anyanyelv						
15-24	91	97	85	80	88	91	86	174
25-34	176	176	174	172	163	185	173	297
35-49	199	205	215	197	173	234	194	428
50-X	205	219	230	209	174	271	199	531
Összesen	188	205	204	193	170	235	191	358

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 3.sz.

Esetszám	1622989	646	1118	1178	175	174	3151	38426
	Anyanyelv							
Korának megfelel	84,6	89,4	84,1	92,2	92,9	86,3	84,6	43,1
Korának nem felel meg	15,4	10,6	15,9	7,8	7,1	13,7	15,4	56,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1622989	555	810	1313	169	183	2391	11675

11. A népesség területi megoszlása nemzetiségi, anyanyelvi csoportonként, 1990

Terület	Az ország népessége	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
Nemzetiség								
Budapest	19,4	7,7	11,8	3,0	12,7	3,7	8,5	5,7
Városok (Budapest nélkül)	42,4	29,9	29,4	15,0	41,5	21,6	28,9	30,1
Községek	38,1	62,5	58,8	82,0	45,8	74,8	62,6	64,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10374823	10459	10740	13570	2905	1930	30824	142683
Anyanyelv								
Budapest	19,4	7,3	6,6	4,6	11,6	3,1	7,7	7,6
Városok (Budapest nélkül)	42,4	31,8	22,9	18,5	40,9	34,9	28,4	34,3
Községek	38,1	60,9	70,6	76,9	47,5	62,0	63,9	58,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10374823	12745	8730	17577	2953	2627	37511	48072

12. A népesség gazdasági aktivitása nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportonként, 1990

Gazdasági aktivitás	Az ország népessége	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
Nemzetiség								
Aktív kereső	43,7	42,3	47,7	42,3	42,6	46,2	43,7	25,7
Inaktív kereső	25,6	41,5	25,9	38,6	38,9	28,4	34,31	10,6
Munkanélküli ^a	1,2	0,8	2,4	0,6	1,2	0,7	0,8	6,7
Eltartott	29,5	15,4	24,0	18,5	17,3	24,7	21,2	57,0
Ebből: tanuló	17,4	7,5	11,1	10,3	7,6	10,1	12,5	22,9
egyéb eltartott	12,1	7,9	12,9	8,2	9,7	14,6	8,7	34,1
Népesség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Népesség száma összesen	10374823	10459	10740	13570	2905	1930	30824	142683
Anyanyelv								
Aktív kereső	43,7	37,0	41,4	41,8	40,7	46,1	33,3	27,7
Inaktív kereső	25,6	48,8	33,1	40,5	41,7	32,7	49,4	11,7
Munkanélküli ^a	1,2	0,6	2,0	0,6	1,1	0,6	0,5	7,1
Eltartott	29,5	13,6	23,5	17,1	16,5	20,6	16,8	53,5
Ebből: tanuló	17,4	5,3	10,0	9,1	6,9	7,9	7,8	20,2
egyéb eltartott	12,1	8,3	13,5	8,0	9,6	12,7	9,0	33,3
Népesség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Népesség száma összesen	10374823	12745	8730	17577	2953	2627	37511	48072

a Allást kereső munkanélküli és első ízben elhelyezkedni kívánó együtt

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 3.sz.

Ebből: nem anyagi ágak	24,6	27,3	23,5	22,1	28,8	16,9	25,4	15,8
Aktív keresők száma összesen	4527157	4420	5128	5743	1236	892	13465	36698
Anyanyelv								
Ipar	31,1	23,9	28,8	24,5	23,2	45,1	29,5	27,6
Építőipar	7,0	6,1	4,5	8,4	5,0	4,8	7,4	10,9
Mezőgazdaság és erdő gazdálkodás	15,3	25,2	24,4	24,3	22,3	19,2	21,8	24,6
Közlekedés, posta és távközlés	8,6	5,7	7,7	7,4	6,2	5,0	5,9	6,9
Kereskedelem	11,0	9,6	8,8	8,8	12,7	7,3	10,1	8,8
Víz gazdálkodás	1,6	1,8	1,1	3,3	1,6	0,8	1,4	1,3
Egyéb anyagi tevékenység	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	1,4	1,0	2,9
Személyi és gazdasági szolgáltatás	4,7	3,3	2,8	3,5	3,4	0,8	3,3	7,2
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	13,4	16,5	15,9	13,9	17,7	11,5	15,1	3,2
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások	6,5	7,1	5,2	5,2	7,2	4,1	4,5	6,6
Aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből: nem anyagi ágak	24,6	26,9	23,9	22,6	28,3	16,4	22,9	17,0
Aktív keresők száma összesen	4527157	4721	3614	7342	1202	1212	12472	13293

17. Az aktív keresők tevékenységi főcsoportok szerint, nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportonként, 1990

Tevékenységi főcsoport	Az ország aktív keresői összesen Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
Nemzetiség							
Fizikai foglalkozású	66,5	66,6	77,2	74,4	57,2	85,8	98,2
Szellemi foglalkozású	33,5	33,4	22,8	25,6	42,8	14,2	1,8
Aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aktív keresők száma összesen	4527157	4420	5128	5743	1236	892	36698
Anyanyelv							
Fizikai foglalkozású	66,5	69,1	76,9	73,4	56,1	85,4	98,6
Szellemi foglalkozású	33,5	30,9	23,1	26,6	43,9	14,6	1,4
Aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aktív keresők száma összesen	4527157	4721	3614	7342	1202	1212	13293

18. A fizikai foglalkozású aktív keresők foglalkozási főcsoport szerint, nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportonként, 1990

Foglalkozási főcsoport	Az ország aktív keresői összesen Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
Nemzetiség							
Ipar	36,9	32,0	38,8	34,5	32,4	46,1	24,0
Építőipar	11,1	9,0	8,6	14,3	10,2	5,6	12,9
Mezőgazdasági ^a	9,1	13,9	14,5	15,3	11,5	15,7	12,9
Közlekedés, posta és távközlés	8,6	8,0	5,3	7,8	11,2	7,1	2,9
Kereskedelmi és vendéglátó ipari	9,2	8,5	6,0	7,7	10,7	6,3	4,3

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 3.sz.

Vízgazdálkodási, egészségügyi és szolgáltatási	4,5	4,0	4,0	4,0	3,7	2,6	4,5	1,3
Anyagmozgató gépkezelő, árukezelő	4,5	3,9	4,5	3,4	2,8	2,2	3,4	3,9
Egyéb fizikai	16,1	20,7	18,3	13,0	17,5	14,4	13,4	37,8
Fizikai foglalkozású aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Fizikai foglalkozású aktív keresők száma összesen	3011208	2945	3960	4271	707	765	8280	36047
Anyanyelv								
Ipar	36,9	29,4	31,8	34,6	31,6	47,2	35,9	19,2
Építőipar	11,1	9,4	7,5	13,7	10,0	5,5	13,0	11,1
Mezőgazdasági ^a	9,1	15,2	19,4	14,7	12,9	13,7	13,1	16,4
Közlekedés, posta és távközlés	8,6	8,0	5,5	8,2	11,7	6,5	6,6	2,8
Kereskedelmi és vendéglátó ipari	9,2	8,6	6,7	7,8	10,5	6,4	9,0	5,6
Vízgazdálkodási, egészségügyi és szolgáltatási	4,5	3,7	3,0	3,9	3,1	2,0	4,2	1,1
Anyagmozgató gépkezelő, árukezelő	4,5	4,3	4,2	3,7	3,3	2,9	3,7	2,9
Egyéb fizikai	16,1	21,4	21,9	13,4	16,9	15,8	14,5	40,9
Fizikai foglalkozású aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Fizikai foglalkozású aktív keresők száma összesen	3011208	3262	2779	5392	674	1035	8339	13101

a Mezőgazdasági segédmunkásokkal együtt.

19. Az aktív keresők a legmagasabb iskolai végzettség szerint, nemzetiségi, illetve anyanyelvi csoportonként, 1990

Iskolai végzettség	Az ország aktív keresői összesen	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén, vend	Német	Cigány
Nemzetiség								
Általános iskola 6. osztálynál kevesebb	1,9	1,4	4,6	1,3	1,4	3,1	0,8	26,8
6-7. osztály	3,3	4,2	4,4	4,4	3,7	7,1	2,7	15,4
8. osztály	33,4	35,2	34,3	39,9	29,6	44,6	27,9	48,1
Befejezett középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	24,4	21,7	23,1	26,1	18,5	26,7	26,1	8,2
középiskola	24,8	22,5	22,6	18,5	26,5	12,4	25,5	1,3
felsőfokú iskola	12,2	15,0	11,0	9,8	20,3	6,1	17,0	0,2
Aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aktív keresők száma összesen	4527157	4420	5128	5743	1236	892	13465	36698
Anyanyelv								
Általános iskola 6. osztálynál kevesebb	1,9	1,5	6,7	1,2	1,7	2,5	1,0	34,2
6-7. osztály	3,3	4,9	4,7	4,3	3,3	7,1	4,8	15,7
8. osztály	33,4	38,9	38,4	39,9	30,6	46,2	34,8	42,2
Befejezett középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	24,4	20,5	20,5	24,9	17,2	26,6	24,7	6,5

középiskola	24,8	21,2	18,1	18,6	27,1	11,5	21,1	1,1
felsőfokú iskola	12,2	13,0	11,6	11,1	20,1	6,1	13,6	0,3
Aktív kereső összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aktív keresők száma összesen	4527157	4721	3614	7342	1202	1212	12472	13293

ÁRPÁD MÉSZÁROS - JÁNOS FÓTI
MINORITIES, ETHNIC GROUPS IN 20TH CENTURY HUNGARY.

After a short historical survey of Hungarian statistical data on ethnic groups the paper introduces the result of the last, 1990 census in Hungary. The most significant minority group is the 142,6 thousand strong gipsy minority. The paper has a rich collection of tables to demonstrate the structure, education, territorial structure, economic activity of Hungarian minorities. In the last category the authors draw our attention to the exceedingly low-2%-proportion of gipsies among the intelligentsia. The occupational structure of the Germans is better than the national average, while that of the Slovaks coincides with it. The negative phenomena as far as the occupational makeup of the Croats, Slovenes and Rumanians is concerned is largely due to the agrarian nature of their settlements and the deficiencies of their schooling.